

М.Ф. СОКИРАН,
кандидат юридичних наук
(Національна академія внутрішніх справ)

ПЕРЕДУМОВИ ТЕОРІЇ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Ефективність будь-якої діяльності безпосередньо залежить від наявності або відсутності взаємодії між її суб'єктами. При цьому чим складніша діяльність, тим більш тісною та різнобічною повинна бути ця взаємодія. Криміналістична діяльність належить до найбільш складних та багатовекторних видів діяльності, саме тому назріла потреба розробки та відповідного комплексного наукового дослідження проблем взаємодії її суб'єктів. Це пояснюється тим, що взаємодія суб'єктів криміналістичної діяльності не здійснюється сама по собі, а вимагає визначеної організації та забезпечення, у зв'язку зі специфікою їх статусу та вирішуваних ними завдань, а також самостійністю та незалежністю один від одного.

Оскільки наука криміналістика забезпечує комплексне вирішення завдань, які притаманні для різних її суб'єктів та видів, то вона й повинна досліджувати питання взаємодії цих суб'єктів. Проте на відміну від наук адміністративного права, управління та кримінального процесу (де поняття взаємодії є більш дослідженими), в науці криміналістиці поняття взаємодії суб'єктів криміналістичної діяльності залишається ще недостатньо розкритим, а тому вимагає наукової розробки, осмислення й аналізу.

Створення теорії взаємодії суб'єктів криміналістичної діяльності, як і досягнення мети будь-якого іншого наукового дослідження, можливо лише при вирішенні завдань, у яких сформульовані конкретні наукові проблеми та наяв-

ності необхідних і достатніх передумов відповідної теорії. Оскільки з нічого ніщо не відбувається, що-небудь відбувається лише з чого-небудь [3, 153], тому ніколи не було ніякого нового знання, яке певною мірою не визначалося б попереднім знанням [2, 110].

Передумова – це попередня умова будь-чого, вихідний пункт будь-якого міркування [10, 533], тому перш ніж ставити та вирішувати проблему, необхідно досліджувати її передумови. Спроба вирішення проблеми без попереднього дослідження її передумов є помилковою, як і згода з тим або іншим ствердженням без аналізу передбачуваного обґрунтування [5, 31].

Створення теорії взаємодії суб'єктів криміналістичної діяльності, як і будь-яке інше наукове дослідження, не починається з нуля, а ведеться в умовах наявності якогось мінімуму інформації про фрагмент дійсності, що цікавить дослідника [12, 9]. Саме такого роду інформація і виступає як передумова теорії взаємодії суб'єктів криміналістичної діяльності. При цьому, в сукупності наявних передумов разом з гіпотетичними посилками існують посилки, вірогідність яких вже встановлена. Таким чином, мова йде не про перехід від абсолютно невідомого до абсолютно відомого, а про уявне включення досліджуваного явища в таку систему зв'язків, у якій виявляються зовсім нові (часто несподівані) властивості та відносини названих явищ [12, 9].

Теорія взаємодії суб'єктів криміналістичної діяльності повинна створюватися на

базі напрацьованого досвіду, спираючись на інші окремі криміналістичні вчення, які мають визначальне значення для розвитку науки та вдосконалення практики і поза їх впливом формуватися не може. Це теорії боротьби зі злочинністю, ідентифікації, прогностики, систематики, експертології, ситуалогії, використання науково-технічних засобів у кримінальному судочинстві, протидії розслідуванню та інші.

Як зазначалось вище, ніяке сучасне наукове дослідження не може існувати абсолютно без передумов. З перших кроків нової проблемної ситуації воно завжди орієнтовано на пошуки більш-менш визначеного рішення. У загальному плані таким орієнтиром є сукупність теоретичних положень, які має на цей час наука [7, 188].

Виходячи з правового та прикладного характеру всієї криміналістичної діяльності, створення теорії взаємодії її суб'єктів і розгляд комплексу відповідних проблем є правовим дослідженням, що базується на його теоретичних, правових і фактичних передумовах.

Вирішення сформульованих проблем на основі лише наявних теоретичних концепцій неможливе, оскільки відносини, що входять у структуру досліджуваних явищ, мають правову регламентацію та фактично формуються юридичною практикою. Тому створення теорії взаємодії суб'єктів криміналістичної діяльності потребує визнання факту існування комплексу передумов названої теорії та проведення відповідного аналізу, що відображає зв'язок передумов між собою і з вихідними положеннями теорії взаємодії суб'єктів криміналістичної діяльності.

Досягнення в процесі дослідження вірогідного знання про досліджувані явища забезпечують лише такі передумови, що самі є об'єктивно вірогідними, фактично вірними. Вірогідні посилки в процесі умовиводу за законами логіки призводять до вірогідного висновку, якщо ж посилки помилкові, то вірогідного висновку при дотриманні правил можна й не отримати

[6, 463]. Тому ідея створення теорії взаємодії суб'єктів криміналістичної діяльності може виконати свою позитивну функцію тільки в тому випадку, якщо вона базується на достовірному посилочному знанні, що виконує роль підстави висунутої ідеї, і тому повинна розглядатися як продовження процесу обґрунтування ідеї створення названої теорії.

Оскільки конкретна проблема є визначеним цілісним утворенням, то передумови, що відносяться до неї, повинні аналізуватися в процесі дослідження у своїй об'єктивній єдності, що забезпечує комплексний розгляд як сформульованих проблем, так і відповідних їм передумов, які знаходяться у взаємозв'язку, що не допускає їхнього відриву та протиставлення один одному.

В науці виділяють теоретичні, правові та фактичні передумови. Така черговість пояснюється логікою обґрунтування висунутої ідеї. При створенні теорії взаємодії суб'єктів криміналістичної діяльності першочерговими і вихідними є теоретичні передумови, оскільки теоретичні передумови відіграють важливу роль у формуванні нової теорії не тільки в природничих, але й у правових науках [9, 196]. Відомо, що наукове дослідження об'єктів, які мають правове значення, здійснюється не правовими, а спеціальними науковими засобами. Саме теорія дає у кінцевому результаті цілісне знання про досліджувані об'єкти або їх окремі сторони, що цікавлять дослідника. Однак дослідник не може не враховувати і те, що явища, які досліджуються, регламентовані чинним законодавством і реалізуються у правозастосовчій практиці. Зазначена послідовність обумовлена закономірностями співвідношення теоретичного та емпіричного в структурі наукового дослідження [4, 33] та означає, що в теоретичному дослідженні правові й емпіричні передумови створення теорії взаємодії суб'єктів криміналістичної діяльності повинні викладатися після розгляду теоретичних. Така черговість розгляду

передумов створення теорії взаємодії суб'єктів криміналістичної діяльності є об'єктивною, оскільки вирішення будь-якої наукової проблеми, у тому числі й шляхом безпосереднього використання практичного досвіду, завжди опосередковане попередніми ідеями та понятійним апаратом. Тому більш відповідним самому процесові дослідження і його природному рухові буде звертання не до емпіричних даних і способів їхнього одержання, а до вивчення й аналізу наукових ідей, що перевіряються досвідом, а саме: до гіпотез і законів, а також теорій як систем законів. Тільки після такого аналізу наукових ідей правомірне звертання до досвіду як до кінцевої інстанції наукового дослідження, у якій наукові ідеї перевіряються і за допомогою якої вони обґрунтовуються [5, 58].

При розгляді передумов створення теорії взаємодії суб'єктів криміналістичної діяльності з'ясовується місце теорії в системі криміналістичних знань та встановлюється її зв'язок із наявними криміналістичними знаннями. Тим самим здійснюється подальше обґрунтування ідеї створення теорії взаємодії суб'єктів криміналістичної діяльності, оскільки зв'язок гіпотези з наявним знанням підсилює можливість перевірки припущення як прямими, так і непрямыми методами перевірки – через аналіз емпіричної підтверджуваності передумов самого припущення, що досліджується. Обґрунтування гіпотези забезпечує доцільність у розвитку знання, дозволяючи оцінювати збільшення його обсягу [5, 120], тому дослідження процесу виникнення і подальшого формування самостійної науки неможливе без вивчення наступності в розвитку наукового пізнання [8, 6].

Попереднє знання, на якому базується створення теорії взаємодії суб'єктів криміналістичної діяльності, повинне бути визначеного обсягу, оскільки лише за його наявності можливе досягнення відповідних теоретичних цілей. Тільки за усвідомлення того, що необхідно для реалізації цілей дослідження і встановленні його з

достатньою повнотою, можливе створення теорії взаємодії суб'єктів криміналістичної діяльності.

В науці всі передумови поділяються, перш за все, на необхідні і достатні.

В конкретний момент дослідження передумови можуть виявитися недостатніми для створення теорії або, навпаки, їх може виявитися більше, ніж потрібно. У цьому випадку такі передумови класифікуються на недостатні і надлишкові, що дозволяє вчасно виявити необхідні для створення теорії передумови і запобігти можливим небажаним для науки та практики наслідкам. При недостатності всього комплексу необхідних передумов спроби формування наукової, несуперечливої і практично спрямованої теорії взаємодії суб'єктів криміналістичної діяльності будуть передчасними. За наявності таких протиріччя потрібний їх глибокий аналіз з метою з'ясування якісної визначеності протиріччя і встановлення можливості їх подолання. Якщо в процесі подальшого дослідження не будуть отримані інші наукові результати, тоді протиріччя перекриють шлях до подальшого накопичення невірних висновків [11, 176], а проведене в такій ситуації дослідження не може привести до досягнення вірогідних результатів.

У випадках реального існування об'єктивно надлишкових за своєю якісною і кількісною визначеністю передумов створення теорії взаємодії суб'єктів криміналістичної діяльності її створення не тільки можливо, але й є спізнілим рівно настільки, скільки пройшло часу з моменту формування необхідних і достатніх передумов створення теорії взаємодії суб'єктів криміналістичної діяльності. Для встановлення названого періоду потрібен аналіз існуючих факторів і передумов теорії. Оскільки затягування процесу створення теорії (так само, як і спроба її передчасного створення) приводить до негативних наслідків, то в процесі проведення зазначеного аналізу необхідно з'ясувати ті негативні наслідки, що вже настали. Це дозволить вжити заходів до їх усу-

нення й інтенсифікувати процес створення теорії взаємодії суб'єктів криміналістичної діяльності.

Отже вважаємо, що передумовами створення теорії взаємодії суб'єктів криміналістичної діяльності є наступні.

За наявності у науці криміналістиці достатньої кількості визначень та понять взаємодії не враховуються здобутки криміналістичної ситуалогії, тобто організація здійснення взаємодії розглядається в основному у сприятливих, безконфліктних умовах, зокрема за відсутності протидії з боку зацікавлених осіб. На наш погляд, шляхи вирішення цих ситуацій потребують законодавчого закріплення та відповідних криміналістичних рекомендацій.

Мова йде, зокрема, про неврегульованість ситуаційних проблем взаємодії, організованої в не процесуальних формах. Така взаємодія у більшості випадків налагоджується за ініціативою працівників оперативних підрозділів, оскільки саме вони зацікавлені на початковому етапі розслідування злочинів у отриманні показників статистичної звітності. У іншому випадку працівники оперативних підрозділів ще до порушення кримінальної справи помилково вважають отриману інформацію такою, що не має значення для розслідування, а іноді у навіть не мають уявлення про порушення кримінальної справи, а тому шукають консультативну допомогу слідчого.

Також не розробленими залишаються й проблеми процесуальної взаємодії, коли, наприклад, члени слідчих та слідчо-оперативних груп незгодні з рішеннями керівника групи, начальника слідчого підрозділу або прокурора, але відсутній реальний механізм відстоювання своєї позиції у справі.

До предмета криміналістики відносяться закономірності роботи з доказовою інформацією. В ході цього напряму діяльності слідчий, начальник слідчого підрозділу або прокурор беруть участь у висуванні версій, плануванні розслідування, збиранні

доказів, ухваленні тактичних, проміжних і остаточних рішень у кримінальній справі. Це свідчить про можливість взаємодії слідчого з зазначеними суб'єктами. Але слідчий, не зважаючи на те, що є процесуально самостійним у прийнятті рішень виступає одночасно як суб'єкт і об'єкт управління, оскільки підпорядкований начальникові слідчого відділу. Ці проблеми, а також взаємодія слідчого з прокурором, який наділений специфічними повноваженнями щодо використання засобів збирання, перевірки, а особливо оцінки доказів, з криміналістичної точки зору взагалі не розглядалися.

Необхідність організації такої взаємодії обґрунтовується наявністю у названих суб'єктів різних засобів, прийомів і методів збирання доказової інформації за спільної мети діяльності. Проте й інші представники сторони обвинувачення характеризуються такими ж ознаками, але питання про організацію з ними взаємодії не знайшло відображення в працях науковців криміналістів.

Окрему групу суб'єктів криміналістичної діяльності складають експерти і спеціалісти. Відповідно до чинного законодавства, рішення про їх залучення до участі в судочинстві приймається слідчим, який крім того може бути присутній при проведенні судової експерти. Це сприяє розширенню можливостей контролювати терміни проведення, методику, повноту, послідовність експертних досліджень. Проте на практиці випадки виникнення конфліктних ситуацій за участю експертів, що відмовляються або ухиляються від відповіді на поставлені питання чи від використання сучасних технологій, прийомів і засобів. Експерти, у свою чергу, також потребують допомоги слідчого, а в деяких випадках не можуть виконати свої повноваження без його участі. Крім того, значна частина експертів працюють в різних відомствах, установах, що також створює певні проблеми при організації взаємодії. Аналогічні питання виникають і при використанні інших форм спеціальних знань.

Криміналістична діяльність іноді потребує допомоги громадськості, зокрема, при проведенні пошукових заходів, в ході огляду місця події і подвірньо-поквартирного обходу, встановленні свідків, учасників злочину тощо. В теорії криміналістики вже досить давно не з'являлося робіт по цій проблематиці. Проте сучасні умови і зарубіжний досвід вимагає розробки організаційно-тактичних рекомендацій, що забезпечують повніше використання допомоги населення в розслідуванні злочинів.

На сьогоднішній день в нашій країні існує досить велика кількість недержавних підприємств і їх підрозділів, що виконують функції попередження злочинних посягань і виявлення вже вчинених. Йдеться передусім про різні охоронні агентства, форми і прийоми залучення яких можуть бути досить різноманітними.

Окрім подібних організацій, в нашій державі створені і діють громадські об'єднання і різні фонди, що ставлять своїми цілями виявлення окремих видів злочинів. Наприклад, останніми роками поширюється рух проти насильства у сім'ї.

Останнім часом в Україні поновлюється діяльність різних громадських організацій, покликаних сприяти правоохоронним органам. Вони не лише можуть, але і повинні використовуватися в складних проблемних слідчих ситуаціях для пошуку джерел релевантної інформації, перевірки достовірності наявних даних, встановлення обставин, що підлягають доказуванню. Узагальнення вітчизняного і зарубіжного досвіду в цьому напрямі дозволить розробити практичні рекомендації з подолання труднощів і підвищенню ефективної взаємодії такого роду.

Список літератури:

1. *Баженов Л.Б.* Строение и функции естественнонаучной теории / Л.Б. Баженов. – М.: Наука, 1978. – 256 с.
2. *Бунге М.* Интуиция и наука / М. Бунге; [пер. с англ. Е.И. Пальского; ред. и послесл. В.Г. Виноградова]. – М.: Прогресс, 1967. – 187 с.
3. *Гегель Г.В.Ф.* Сочинения. Энциклопедия философских наук. Т. 1 : Логика /

У криміналістиці майже відсутні достатньо повні розробки проблем взаємодії органів розслідування і засобів масової інформації. На практиці стосунки між ними нерідко характеризуються як конфліктні, такі, що іноді відрізняються суворим суперництвом і непримиренністю.

Таке положення існує незважаючи на збіг цілей ЗМІ і правоохоронних органів з виявлення, припинення, профілактики злочинів. Зокрема, у деяких ситуаціях доцільне проведення тактичних операцій, елементом яких є приховане надання співробітникам ЗМІ даних, які не лише не перешкоджають, але допоможуть розслідуванню. Вказані відомості можуть передаватися журналістам через посередників з маскуванням дійсного джерела їх походження. При цьому можуть використовуватися методи рефлексії, які дозволяють виявити в ході розслідування свідків, учасників злочину.

У підсумку зазначимо, що передумови створення теорії взаємодії суб'єктів криміналістичної діяльності є за своїм характером базисними, у силу чого вони у своїй єдності виступають як її основи. Тобто, теорія взаємодії суб'єктів криміналістичної діяльності базується на філософських методологічних основах, без чого жодне дослідження не відповідає вимогам науковості, на системі галузей діючого права, на здобутих тільки нею емпіричних даних і, нарешті, на результатах дослідження спеціальних (або окремих) криміналістичних та інших теорій боротьби зі злочинністю [4, 48]. На нашу думку, вона має усі ознаки окремого криміналістичного вчення, потребує подальшого осмислення, чіткої систематизації і розвитку, є актуальною як в теоретичному, так і практичному сенсах.

Г.В.Ф. Гегель; [пер. Б.Г. Столпнера, ред., предисл. А. Деборина, под ред. Н. Карева]. – М.; Л. : Госиздат, 1929. – 367 с.

4. *Зеленецкий В.С.* Общая теория борьбы с преступностью. Т. 1.: Концептуальные основы / В.С. Зеленецкий. – Харьков: Основа, 1994. – 321 с.

5. *Карпович В.Н.* Проблема, гипотеза, закон / В.Н. Карпович. – Новосибирск: Наука, 1980. – 176 с.

6. *Кондаков Н.И.* Логический словарь-справочник / Н.И. Кондаков. – М.: Наука, 1975. – 720 с.

7. *Купцов В.И.* Философия и наука / В.И. Купцов, В.Г. Борзенков, А.В. Панин, [и др.]. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1973 р. – 231 с .

8. *Матусовский Г.А.* Криминалистика в системе научных знаний / Г.А. Матусовский. – Харьков: Вища шк. Изд-во при Харьк. ун-те, 1976. – 113 с.

9. *Мостепаненко М.В.* Философия и методы научного познания / М.В. Мостепаненко. – Л.: Лениздат, 1972. – 263 с.

10. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка / С.И. Ожегов. М.: Советская энциклопедия, 1973. – 846 с.

11. *Порус В.Н.* Диалектическое противоречие и принцип отражения / В.Н. Порус // Диалектическое противоречие. – М., 1979.

12. *Славин А.В.* Гносеологический анализ понятия «новое знание» / А.В. Славин // Вопросы гносеологии, логики и методологии научного исследования. Вып. 2. – Л., 1970.